

SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMI İDDİASI

DR. UĞUR KILINÇ*

Tarihçe

Osmanlı Devleti'nin *tebaa-i sâdıka* (sadık teba) dediği Ermeniler; Anadolu'nun 1071'de Türklerce fethinden I. Dünya Savaşına kadar önce Selçuklu Devleti, sonra da Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki bölgelerde, sanat ve ticaretteki başarılarının da etkisiyle oldukça varlıklı bir hayat sürmüşlerdir. Ancak, 19. yüzyılın başlarından itibaren, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın teşvikiyle Osmanlı Devleti'nin doğusunda bir Ermenistan devleti kurmak için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hınçak ve Taşnak Sutyan isimli Ermeni komitelerinin kurulmasıyla da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde isyanlar çıkarmışlardır. Bunlardan en önemlisi 1894-1896 yılları arasında olanıdır. Ancak zamanında alınan tedbirlerle bu büyük isyan bastırılmıştır. Nihayet, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu'da Ruslarla savaşa girmesinden faydalanan Hınçak ve Taşnak Sutyan teşkilatlarının önderliğinde Ermeniler, Rus birliklerine yardım ve yataklık etmekle kalmayıp, yüzyıllardır beraber yaşadıkları, aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu çok sayıda Türk ve Müslüman insanımızı da katletmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti, 24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni komitelerini kapatmış ve 235 kişiyi devlet aleyhine faaliyette bulunmaktan tutuklamıştır. Ermeni çevrelerinin her yıl sözde "Ermeni soykırımı"nın yıl dönümü diye andıkları 24 Nisan, işte bu komitecilerin tutuklandığı tarihtir. Osmanlı idaresi bunun ardından 27 Mayıs 1915 tarihinde bir "Tehcir Kararnamesi" (Yer De-

ğiştirme Kararnamesi) çıkarmıştır. Buna göre, bir emniyet tedbiri olarak Ermeniler yine Osmanlı egemenliğinde bulunan Suriye topraklarına tehcir edilmişlerdir.¹

Tehcir Kararnamesi olarak anılan Kanun'un tam adı "Sefer Zamanı Hükümet Uygulamalarına Karşı Gelenler İçin Silahlı Kuvvetler Tarafından Alınacak Önlemlere İlişkin Geçici Kanun" idi ve yürürlük maddesi hariç iki maddeden oluşuyordu. Buna göre²:

"Madde 1: Sefer zamanı; ordu, kolordu ve tümen komutanları ve bunların vekilleri ve müstahkem mevki komutanları; halk tarafından herhangi bir şekilde hükümet emirlerine ve ülke savunmasına ve asayişin korunmasına ilişkin uygulama ve tertiplere karşı gelme ve silahla saldırı ve direniş görürlerse, bunu hemen askerî kuvvetle sert bir biçimde yola getirmeye, saldırı ve direniş kökünden yok etmeye yetkili ve mecburdurlar.

Madde 2: Ordu, bağımsız kolordu ve tümen komutanları; askerlik gereklerinden ötürü ya da casusluk ve hainliklerini sezdikleri köy ve kasabaların halkını, tek tek ya da topluca başka yerlere gönderebilirler ve yerleştirebilirler."

Görüldüğü gibi, Kanun'da herhangi bir ırksal ya da dinsel bir topluluk ismi olmadığı gibi, "tehcir" sözü de yoktu; bunun yerine "sevk ve iskan" tabiri kullanılmıştı.

Osmanlı Hükümeti, Ermeni nüfusun zarar görmemesi için gerekli güvenlik önlemlerinin alınması talimatını vermiştir. Ayrıca, İstanbul'da ve Anadolu'da sıcak savaş bölgesinden uzakta yaşayan Ermeniler tehcir kararının dışında tutulmuşlardır. Buna rağmen bir yandan I. Dünya Savaşının devam etmesi, öte yandan iç ayaklanma ve isyan, savaştan kaynaklanan ortam, mahallindeki kin ve intikam duyguları söz konusu sevk sırasında kabilelerin birtakım saldırılara uğramasına yol açmıştır. Hükümet bu durumu engellemeye çalışmıştır. Ermeni kabilelerine kötü davranan ve Hükümetin talimatlarına uymayan yaklaşık 1390 kişi yargılanmıştır. Birçoğu idam dâhil çeşitli cezalara çarptırılmıştır.³

1915-1917 yılları arasındaki bu tehcir olayının hangi amaçla gerçekleştiğini ABD'li Prof. Stanford Shaw şöyle tanımlar: "Tehcir sırasında bölgedeki göçebe aşiretlerin saldırılarına karşı Ermenilerin korunması, gıda ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için Türk Hükümeti orduya emir vermiştir." Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlere rağmen savaş ve tehcir şartlarında on binlerce Ermeni katledilmiştir. Genel tahmin bu sayının 300 bin olduğudur. Ancak unutulmamalıdır ki, bundan önce, Rus ordusuna güvenen Ermeni komiteleri on binlerce sivil Müslümanı katletmişlerdir. Doğu Anadolu'nun hemen her ilinde ve Azerbaycan'da

bunların “toplular mezarlar”ı bulunmaktadır. Yine Prof. Shaw’a göre, buna tepki olarak Ermenilere karşı katliamlar olmuştur, ancak hükümet emriyle ve ordu tarafından icra edilen bir “Ermeni katliamı” kesinlikle söz konusu değildir.⁴

Amerika Birleşik Devletleri’nin Birinci Dünya Savaşına katılmasını sağlamak amacıyla savaş sırasında Ermenilerin kitle hâlinde öldürülmekte oldukları propagandasını işleyen, İngiliz Savaş Bakanlığının propaganda bürosunun yayımladığı meşhur “Mavi Kitap”; yine zamanın İstanbul’daki ABD Büyükelçisinin, yanında çalışan bazı aşırı Ermenilerden aldığı bilgilerden yola çıkarak kendisine parlak bir siyasi gelecek hazırlamak amacıyla yazdığı yalan dolu anılar gibi örnekler, Türkiye aleyhine önyargıların doğmasına yol açmıştır. Daha da vahimi, bu düzmece yayınların sözde bilimsel eserlere kaynak veya dayanak alınmalarıdır. Diğer yandan, bazı yabancı bilim adamları, objektif ve dürüst araştırmaları sonucunda söz konusu iddialardaki abartı ve yanlışları tespit etmiş bulunmaktadır. Buna göre yapılan dengeli değerlendirmeleri dünyaya açıklamışlardır.⁵

Ermeni iddiaları hukuki olarak Birinci Dünya Savaşından hemen sonra araştırılmıştır. Savaş sonrasında İstanbul’u işgal eden İngilizler, Ermeni Patrikhanesinin raporlarına dayanarak katliam ve değişik suçları işlemekten sorumlu tuttıkları, aralarında bakan ve diğer üst düzey sivil ve askerî yöneticilerin de bulunduğu 144 Osmanlı yöneticisini yargılanmak üzere Malta’ya sürgüne göndermişlerdir. Ancak, Osmanlı arşivleri kontrolü altında olmasına karşın İngilizler, bütün çabalarına rağmen, söz konusu şahısları suçlayacak tek bir kanıt bulamamışlardır. Bunun üzerine Malta sürgünlerinin tümünü serbest bırakmışlardır. Bu şekilde Ermeni soykırımını iddialarının geçersizliği ta o dönemde saptanmıştır.⁶

Ermeni Lobilerine göre, hükümet emriyle 1.5 milyon Ermeni öldürülmüştür. Prof. Shaw, rakamlarla bu iddiayı da çürütmektedir. Nitekim, Shaw’a göre, bölgedeki Ermeni nüfusu iddia edildiği kadar olmayıp Tehcirden önce 250 bin Ermeni Rus ordusuna katılmış, 700 bin Ermeni ise Rusya Ermenistan’ına göç etmiştir.⁷

Diğer taraftan, Osmanlı Hükümetince 18 Aralık 1918’de çıkarılan geri dönüş kararnamesi ile Osmanlı Ermenilerinin büyük bir kısmı Anadolu’ya geri dönmüştür. Geri dönen 350-400 bin civarındaki Ermeni’ye hem evleri hem de resmî evrakla depolarda tutulan malları teslim edilmiştir.⁸

İşte bugün Ermeni lobileri, bu tarihî gerçekleri çarpıtarak 1915-17 yılları arasında 1,5 milyon Ermeni’nin Osmanlı Devleti tarafından sistemli bir şekilde “soykırım”a tabi tutulduğunu iddia etmektedir. Bu sözde soykırım iddialarını uluslararası siyasi platforma taşımışlar, ilgili ilgisiz birçok ülkenin parlamentolarından kararlar çıkartmışlardır. Bunların tamamı ciddiyetten

uzak olmakla birlikte, bugüne kadar en ciddiyetsiz kararları çıkaran ise Avrupa Parlamentosu (AP) olmuştur.

Sözde Ermeni soykırımını tanıyan ülkeler şunlardır: (Bazı ülkeler soykırımı birden fazla defa kabul etmiştir.) **Uruguay** (1965, 2004, 2005), **Kıbrıs Rum Kesimi** (1982) **Arjantin** (1993, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007), **Rusya** (1995, 2005), **Kanada** (1996, 2000, 2004), **Yunanistan** (1996), **Lübnan** (1997, 2000), **Belçika** (1998), **İtalya** (2000), **Vatikan**(2000), **Fransa** (2001) (Fransa'da sözde Ermeni soykırımını reddetmek suç sayılıyor.), **İsviçre**:(2003) (İsviçre'de de sözde Ermeni soykırımını reddetmek suç sayılıyor.), **Slovakya** (2004), **Hollanda** (2004), **Polonya** (2005), **Almanya** (2005), **Venezuela** (2005), **Litvanya** (2005), **Şili** (2007) ve **İsveç** (2010).⁹

Soykırım terimi, 9 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması

Sözleşmesi”nin ikinci maddesinde tanımlanmıştır. Buna göre **soykırım**; ulusal, etnik, dinî veya ırksal bir grubun, sırf bu grup mensubu olmaları nedeniyle, kısmen veya tamamen yok edilme kastıyla öldürülmeleri, ciddi bedensel ve ruhsal zarara uğratılmaları veya böyle bir grubun fiziki varlığının kısmen veya tamamen yok edeceği açıkça belli olan yaşama koşullarına tabi tutulmaları, grup içinde doğumları önleyecek tedbirlerin zorla uygulanması yahut bir grubun çocuklarının başka bir gruba zorla nakledilmesi” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰

Türkiye’de yaşayan Ermeni azınlığın bireysel hak ve hürriyetleri açısından herhangi bir sorunu bulunmamaktadır.

Bu konuda önemli bir boyut da 1973’ten itibaren başlayıp 1986’ya kadar süren 13 yıllık dönemde başta ASALA olmak üzere çeşitli Ermeni terör örgütlerinin, Türk diplomatik ve diplomatik

olmayan kuruluşlarına yönelik olarak yaklaşık 200 saldırı düzenlemesi ve bu saldırılarda 34’ü diplomat olmak üzere 58 Türk ile 16 başka uyruklu kişiyi öldürmeleri ve yüzlerce kişiyi yaralamalarıdır. Söz konusu Ermeni örgütleri ayrıca Ermeni terörüne mali katkıda bulunmayı reddeden kendi halkından kişileri de hedef seçmiştir.¹¹

Öncelikle belirtilmelidir ki, sözde Ermeni soykırımını iddiaları ve buna ilişkin uluslararası platformda mücadele verenlerin hemen tamamı diaspora Ermenileri ile Ermenistan Devleti olup Türkiye’de yaşayan ve sayıları 50 bin civarında olan¹² Ermeni azınlığın çok büyük bir kısmı bu faaliyetlerin dışında durmaktadır.

Türkiye’de yaşayan Ermeni azınlığın bireysel hak ve hürriyetleri açısından herhangi bir sorunu bulunmamaktadır. Ermeni azınlığın mevcut sorun-

ları ise Patrikhane ve azınlık vakıfları ile ilgili mülk edinme, inşaat izni, din adamı yetiştirme gibi sorunlardır.

Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Sözde Ermeni Soykırımı İddiası

O zamanki adıyla Avrupa Toplulukları (AT) platformunda ilk olarak Kasım 1981’de 20 Fransız Sosyalist Parlamenterin başlattıkları “Ermeni Soykırımında Türkiye’nin Rolü” konulu çalışmalar, 1985 yılında somutlaştı ve Belçikalı Yeşiller Grubu üyesi Jaak Vandemeulebroucke’nin hazırladığı “Ermeni Raporu”, Avrupa Parlamentosu Siyasi Komisyonundan geçti.¹³ 18 Haziran 1987’de AP Genel Kurulunda onaylanan Rapor’da yer alan önemli hususlar şunlardı¹⁴

“- Avrupa Parlamentosu, Türkiye’deki azınlıklar ve Ermeni sorununun Türkiye ile AT arasındaki ilişkiler çerçevesinde ele alınması gerektiği kanısındadır.

- AP, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında meskûn Ermenilere karşı 1915-1917 yıllarında yapılmış trajik eylemlerin bir “soykırım” olduğu görüşündedir. Ancak bundan, bugünkü Türkiye Hükûmetinin sorumlu tutulması söz konusu olamayacağı gibi, soykırımdan dolayı, Türkiye’ye hiçbir şekilde siyasi, hukuki ya da maddi bir talebin yöneltilebileceği anlamı da çıkmamaktadır.

- Bu bakımdan, AP; AT Bakanlar Konseyini Türk Hükûmetinin söz konusu soykırımı tanıması için Ankara nezdinde girişim yapmaya çağırır ve Türkiye ile Ermenilerin temsili yöneticileri arasında diyalogun başlatılmasını ister.

- AP, şimdiki Türk Hükûmetinin Ermeni soykırımını tanımama; Yunanistan ile olan anlaşmazlıklarda uluslararası hukuku uygulamama; Kıbrıs’taki işgal birliklerini geri çekmeme ve Kürtlerin varlığını inkâr etme şeklindeki politikası ile; ülkede gerçek bir demokrasinin olmaması ve dinî özgürlükler başta olmak üzere insan haklarına riayet edilmemesi politikasını birleştirmekte ve bunun Türkiye’nin AT’ye yaptığı tam üyelik başvurusunu olumsuz yönde etkileyeceği kanaatini taşımaktadır.

- Türkiye’de hâlen yaşayan Ermeniler Türk Anayasa’sında da belirtildiği gibi, bütün vatandaşlık haklarından faydalanabilmeli ve Lozan Antlaşmasında ifade edildiği gibi bütün azınlık haklarını kullanabilmelidirler.

- AP, bütün şiddet olaylarını kınar ve Ermeni terör grupları tarafından yapılan bütün tedhiş olaylarını telin eder.

- AP, AT üyesi hükûmetleri, aralarında Yahudi ve Ermenilere

karşı işlenmiş soykırımlar da olmak üzere, bir “soykırımları anma günü” tespit etmeye çağırır.”

Görüldüğü gibi, AP'nin Ermeni Raporu'nda Türkiye için çok önemli bazı hususlar vardı. Bunlardan ilki, Türkiye'nin Ermeni sorunundaki resmî tezi- nin ilk kez bir uluslararası platformda tamamen reddedilmiş olması ve Tür- kiye'nin şiddetle karşı çıktığı “soykırım” ifadesinin bir “emsal” oluşturacak şekilde uluslararası bir belgede yer almasıdır. İkincisi, AP'nin bu Karar'ı, Er- meni tezlerinin uluslararası kuruluşlar ile ülkelerin ulusal parlamentolarında destek bulmasının ve buna benzer kararlar almalarının yolunu açmıştır. Bu ise Ermeniler için çok daha önemliydi. Zira, Ermenilerin asıl amaçları, sözde soykırım iddialarının, böyle bağlayıcılığı olmayan uluslararası platformlar yerine, millî parlamentolar ve hükûmetler tarafından kabulünü sağlamaktı.¹⁵ Üçüncüsü ise, AP tarafından açılan bu yolun sonu Ermenilerin Türkiye'den “tazminat” ve “toprak talebi”ne gidiyordu. Bu bakımdan zaten kendisi “tav- siye kararı” niteliğinde olan AP Kararı'nda “Soykırımdan dolayı, Türkiye'ye hiçbir şekilde siyasi, hukuki ya da maddi bir talebin yöneltilebileceği anlamı da çıkmamaktadır.” gibi bir ibarenin bulunmasının da bir anlamı yoktu.¹⁶ Üçüncüsü, Ermeni sorunu ile ilgili bir kararda, Türkiye'nin AT'ye kabul edil- mesi için Kürt sorununu tanıması; Kıbrıs'tan asker çekmesi gibi şartların yer almasıdır. Bu durum, AT'ye tam üyelik gibi ciddi bir konunun bir siyasi cur- cunada ne kadar sulandırıldığını ve Karar'ın ne kadar gayriciddi olduğunu da açıkça göstermektedir. Yine karar'ın alındığı oturuma AP'nin 548 üyesin- den sadece 178 milletvekilinin katılması da, Karar'ın ciddiyetine gölge dü- şüren bir başka husustur. AP'nin Ermeni Raporu'nu kabul etmesi, Avrupa'daki Ermeni cemaati tarafından “72 yıl sonra kazanılmış bir zafer” olarak kutlanırken Karar, Türkiye'de büyük bir tepki ile karşılandı.¹⁷

AP'nin bu Karar'ından sonra, Avrupa'daki Ermenilerin ve AP'deki Er- meni yanlısı Yunan, sosyalist, yeşil ve komünist parlamenterlerin bu konu- daki faaliyetleri daha da artmıştır. Önce, Komünist Gruba dâhil Yunanlı Parlamenter Alavanos, AT Konseyine “soykırım”ın Türkiye tarafından ka- bulü için AT Konseyinin neler yaptığına ve ne gibi baskılar yapılmasını plan- ladığına” dair bir soru önergesi vermiş¹⁸; ancak AT Konseyi dönem başkanı Danimarka Dışişleri Bakanı Ellemann-Jensen'in, “meselenin AT Konseyinde ele alınmasının söz konusu olmadığını” açıklaması, Türkiye'yi bir süre için de olsa ferahlatmıştır.¹⁹ Fakat bu açıklama, Ermeni lobisini yıldırılmamış ve lobi çalışmalarını on iki üye ülke başkentlerinde ve parlamentolarında yoğunlaş- tırmıştır. Organizatörlüğünü Ermeni Raporu'nu da hazırlamış olan Belçikalı Parlamenter Vandemeulebroucke'nin yaptığı plana göre, soykırım iddiala- rına ilişkin tasarılar önce on iki ülke parlamentolarında kabul ettirilecek, ar- kasından AT Konseyinin önüne konulacak ve Türkiye'nin Ermeni soykırımını

kabul etmedikçe, tam üye olamayacağı yolunda bir karar çıkartılmaya çalışılacaktı.²⁰ Ermeni lobisi bu yoldaki çalışmalarını hâlâ sürdürmekte ve yukarıda de görüldüğü üzere epeyce de yol katetmiş durumdadır.

AP bu tarihten sonra münhasıran Ermeni sorunu ile ilgili başka bir karar almamış, ancak Türkiye ile ilgili başka konularda aldığı kararlarda ya da AP açıklamalarında 18 Haziran 1987 tarihli Ermeni Raporu'na atıfta bulunarak "Türkiye'yi Ermeni soykırımını tanıma"ya çağırarak eklemeler yapmıştır.²¹ Diğer taraftan, sözde soykırım iddiası AB'nin Konsey ve Komisyonu tarafından hazırlanan gerek KOB gerekse İlerleme Raporlarında yer almamıştır. Bu konu yine AP platformunda ve üye ülkelerin yetkililerinin beyanlarında yer almaya devam etmiştir.

15 Aralık 2004'te Avrupa Parlamentosu Genel Kurulunun 262'ye karşı 407 oy (29 çekimser oy) ile kabul ettiği Hollandalı Camiel Eurlings'in rapor-törlüğünde hazırlanan *Türkiye Raporu*, uzun bir süreden sonra Ermeni sorununa ilişkin Türkiye'den taleplere yer veriyordu. Türkiye Raporu'nun konumuzla ilgili maddeleri şunlardı²²:

"34a. Parlamentonun Türkiye'nin adaylık statüsü ile ilgili önceki (18 Haziran 1987'den 1 Nisan 2004'e kadar) kararlarında da ifade edildiği gibi, Ermenilere karşı yapılan soykırımı tanıyarak Ermeni halkıyla uzlaşma sürecini teşvik etmesi yönünde Türkiye'ye çağrıda bulunmaktadır.

35. Geçmiş trajik deneyimlerin üstesinden gelinmesi amacıyla, muhtemelen bağımsız uzmanlardan oluşan çift taraflı bir komite tarafından desteklenecek bir uzlaşma sürecinin Türk ve Ermeni hükümetlerince sürdürüleceğine inanmakta ve Türk hükümetinden en kısa zamanda Ermenistan ile sınırların tekrar açılmasını talep etmektedir.

35a. Komisyon ve Konseye, Türk makamlarından Avrupa Parlamentosu tarafından 1987 ve 2004 yılları arasında kabul edilen kararlar uyarınca 1915'te Ermenilere karşı işlenen soykırım tarihî gerçeğini resmî olarak tanımmasını ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı yakın bir tarihte açmasını talep etmesi yönünde çağrıda bulunmaktadır."

AP'nin 1987 Kararı'nı aratmayan bu gayriciddi Rapor'unun, Türkiye'nin "Kopenhag Siyasi Kriterlerini karşıladığı ve tam üyelik müzakerelerine başlayabileceği" kararının alındığı 16-17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesinden bir gün önce alması ilginç bir tezat oluşturmaktadır. Bir AB kurumu sözde Ermeni soykırımının Türkiye tarafından tanınmasını isterken bir başka AB kurumu Türkiye'nin siyasi kriterleri karşıladığı ve artık müzakerelere başlayabileceğini söylüyordu. Bu çelişkinin "arkasında yatan plan"ı anlayabilmek için bundan sonraki gelişmeleri görmek gerekecekti.

Nitekim 16-17 Aralık 2004 Brüksel Zirvesinin hemen ardından Fransa ve Avusturya devlet başkanlarının, Türkiye'nin üyeliğini kendi ülkelerinde "referandum"a sunacaklarını açıklamaları ile Fransa Devlet Başkanının sözde Ermeni soykırımını gündeme getirmesi, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin önünde ciddi engeller olduğunu gösteriyordu.

AP'nin 13 Eylül 2006 tarihinde kabul ettiği ve yine C. Eurlings tarafından hazırlanan *Türkiye Raporu*'nda sözde Ermeni soykırımı iddiası yine gayriciddi bir şekilde ele alınmakta, ancak bu sefer konunun Kopenhag Siyasi Kriterleri çerçevesinde Türkiye'nin üyeliği için bir ön şart olmadığı vurgusu yapılmaktadır. Rapor'da konumuzla ilgili hususlar şu şekilde yer almıştır²³:

"50. Türkiye'nin geçmişteki trajik tecrübeleri aşmak için ikili bir uzmanlar komitesi oluşturulması yönündeki teklifini ve Ermenistan'ın söz konusu öneri hakkındaki görüşünü not etmekte, Türk ve Ermeni Hükümetlerini taraflarca kabul edilebilecek bir teklife gidecek uzlaşma sürecini sürdürmeye davet etmekte, Türkiye'de yakın zamanda yapılan tartışmalar yoluyla üzücü geçmişin tartışılması için en azından bir başlangıç yapılmasını memnuniyetle karşılamakta, Ermeni soykırımının tanınmasının resmî olarak Kopenhag Kriterlerinden biri olmadığını, ancak üyelik yolundaki bir ülkenin geçmişiyle uzlaşması ve geçmişini kabul etmesinin vazgeçilmez olduğunu vurgulamakta, bu bağlamda Türk makamlarını bu konu üzerinde çalışmakta olan araştırmacı, aydın ve akademisyenlerin arşivlere ve ilgili belgelere erişimini sağlayarak işlerini kolaylaştırmaya çağırmakta;"

Komisyonun 2006 ve 2007 yıllarına ilişkin Türkiye İlerleme Raporlarında ve Konseyin 2007 yılı güncelleştirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi'nde bu konulara hiç değinilmemiş olması ise ilginçtir.

Ancak, Komisyonun bıraktığı boşluk diğer aktörler tarafından derhâl doldurulacaktı. Nitekim ilk olarak 24 Nisan 2006 tarihinde bazı ABD Kongresi üyeleri Ankara'ya Ermeni soykırımı iddiasını tanıması için çağrı yaparken bir Kongre üyesi "AB üyeliğine soykırım şartı" çağrısı yapan mektubu imzaya açtıklarını duyuruyordu.²⁴ İkinci olarak Ermeni soykırımı yoktur diyene para ve hapis cezası getiren yasa taslağını Meclisinden geçiren Fransa'nın Devlet Başkanı J. Chirac, Ekim 2006 başında gerçekleştirdiği Ermenistan ziyaretinde "*Türkiye'ye üyelik için sözde Ermeni soykırımı iddiasının kabulü ön şartı getirilmesi gerektiğini*"²⁵ ifade ederek bu boşluğu biraz daha dolduruyordu. 2007 yılının Nisan ayında bu konuda son çıkışı ise Almanya Şansölyesi Bayan Merkel yapıyor ve ülkesinde "sözde Ermeni soykırımını inkârı suç sayma ve tehcir (zorunlu göç) diyenleri bile cezalandırma" yolunu açacak bir girişim başlatıyordu.²⁶

AB Komisyonunun bir önceki Genişlemeden Sorumlu Komiseri Olli Rehn konuya genel açıdan bakmakta ve “*Türk-Ermeni ilişkilerinde sınırların açılmasından 1915 trajedisine kadar iki tarafı ilgilendiren meseleler üzerinde kapsamlı diyalog oluşturulmasına ihtiyaç vardır.*” demektedir.²⁷

Başta Fransız yetkililer olmak üzere Avrupalı yetkililer, bu sorun çözülmedikçe Türkiye’nin AB’ye üye olacağına inanmadıklarını söylemektedirler.²⁸

AB kurumlarının ve üye devletlerin yetkililerinin sözde Ermeni soykırımı konusunda birbiriyle taban tabana zıt görüşleri aynı anda seslendirmeleri, bunun arkasında yeni bir “AB Planı”nın olduğunu düşündürmektedir.

AB kurumlarının ve üye devletlerin yetkililerinin sözde Ermeni soykırımı konusunda birbiriyle taban tabana zıt görüşleri aynı anda seslendirmeleri, bunun arkasında yeni bir “AB Planı”nın olduğunu düşündürmektedir. Şöyle ki, eğer Türkiye’deki AKP iktidarı Kıbrıs konusunda AB’nin ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin (GKRY) isteklerini kabul eder de Kıbrıs sorunu çözülürse, AB, Türkiye’nin müzakere sürecini gerektiğinde uzatmak ya da tamamen durdurabilmek için GKRY’nin ve Kıbrıs sorununun oynadığı rolü oynayacak “yedek” bir enstrümana ihtiyaç duyacaktır. Kanaatimiz odur ki, bu yeni oyalama enstrümanı, “Türkiye’nin AB’ye tam üye olabilmesi için sözde Ermeni soykırımı kabul etmesi ön şartının getirilmesi”dir.²⁹

AKP’nin “Ermeni Açılımı”

AB’nin yukarıda belirtilen dayatmaları karşısında, Nisan 2005’te Başbakan Erdoğan Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan’a bir mektup göndererek 1915 yılının trajik olaylarının tartışılması amacıyla, bağımsız tarihçiler ile uluslararası uzmanlardan oluşan ve ilgili tüm arşivlere şartsız erişim imkânı bulunan ortak bir komisyon kurulmasını önermiştir. Ermenistan Cumhurbaşkanı ise cevabi mektubunda, tarihçilerin görevlendirilmesi yerine, her iki hükûmetin önce diplomatik ilişki kurmalarını ve kapalı sınırlar dâhil, ilişkilerdeki kritik sorunların tümüyle ilgilenecek ortak bir hükûmet komisyonu kurulmasını dikkate getirmiştir. Her iki liderin Avrupa Konseyi Zirvesinde Varşova’da bir araya gelmeleri beklediği hâlde, görüşme gerçekleşmemiştir.³⁰

Ermeni azınlıkla ilgili olarak 2007 yılına damgasını vuran olay Agos gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink’in 19 Ocakta bir cinayete kurban

gitmesi olmuştur. Bu olay hem Türkiye’de hem dünyada geniş yankı uyanırmış ve gözlerin Türkiye üzerine çevrilmesine yol açmıştır.

Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan’ın Türkiye-Ermenistan millî maçına Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ü davet etmesi ve A. Gül’ün de bu daveti kabul ederek 6 Eylül 2008 tarihinde Ermenistan’a gitmesi ve Sarkisyan’ı 14 Ekimde İstanbul’daki rövanş maçına davet etmesiyle, diplomatik ilişkilerin kesik olduğu iki ülke arasında yeni bir dönem başlamıştır.

ABD Başkanı Barack H. Obama’nın 6 Nisan 2009 tarihinde TBMM’de yaptığı konuşma sonrasında Türkiye-Ermenistan ilişkileri de yeni bir ivme kazanmıştır. Obama bu konuşmasında aynen şöyle demiştir³¹

“Bu Mecliste konuşurken tabii ki 1915 yılında yaşanan kötü olayları da gündeme getirmek lazım. Bunlar benim çözeceğim değil, Ermenilerin ve Türklerin birlikte çözeceği sorunlardır ve Türk ve Ermeni halkları dürüst, açık ve yapıcı bir şekilde bu süreci ele almalıdırlar. Zaten, bu anlamda, Ermeni ve Türk liderlerinin attıkları cesur adımları gördük. Bu anlamda, açılan sınırlar Türk ve Ermeni halklarının tekrardan daha barışçıl ve refah içerisinde bir geleceğe adım atmalarını sağlayacaktır. Amerika Birleşik Devletleri bu anlamda ilişkilerin normalleşmesini iki ülke adına da desteklemektedir, bu amaca yönelik çalışmaların yapılması gerektiğini düşünmektedir.

Türkiye, bölgede normal ve barışçıl ilişkilere sahip olan, Güney Kafkas bölgesinde böyle ilişkiler sürdüren tek ülkedir ve bunun ileriye yönelmesinde sizler çok önemli role sahipsiniz. Beraberinde Karadağ [Karabağ] bölgesinde süren çatışmanın gereğinden uzun sürmesi anlamında da yapılabilecek şeyler var.”

Başkan Obama’nın AKP iktidarına Ermenistan ile sınırların açılması talimatını verdiği ve iktidar milletvekilleriince ayakta alkışlanan bu konuşmasından kısa bir süre sonra, İsviçre’nin hakemliğinde Türk ve Ermeni taraflarınca 2007 yılından beri gizli yürütüldüğü anlaşılan görüşmeler sonuçlandırılarak 10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre’nin Zürich şehrinde İsviçre, ABD, Rusya, Fransa ve AB dışişleri bakanlarının eşliğinde Türkiye ve Ermenistan dışişleri bakanları iki Protokol³² imzalamıştır.

Bunlardan *Ermenistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol* ile özetle, 1’inci maddesinde Protokol’ün yürürlüğe girmesinden itibaren 2 ay içerisinde ortak sınırın açılması konusunda iki tarafın anlaşmaları; 2’nci maddesinde her iki ülkenin dışişleri bakanlıkları arasında düzenli siyasi istişare gerçekleştirilmesi ve ayrıca iki ülke ve halk arasında güveni ve diyalogu artırmak için tarihî sorunlar, ekonomi, enerji, altyapı, turizm, çevre, hukuk, bilim ve kültür gibi alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi, karşılıklı diyalog ve tedbirlerin alınması hususlarında anlaş-

tıkları; 3'üncü maddesinde ise bu yükümlülüklerin uygulanmasını teminen bir Hükûmetler Arası İkili Komisyon ile alt komisyonların kurulması hususunda anlaşmışlardır. Protokol'de öngörülen adımların atılmasıyla ilgili bir zaman çizelgesi de Protokol'e eklenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol ile de özetle, "iki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak tanındığını teyid ederek" aralarında diplomatik ilişki kurma ve karşılıklı diplomatik temsilcilik açma hususlarında anlaşmışlardır.

Söz konusu Protokoller bir taraftan Azerbaycan yetkilileri, diğer taraftan her iki ülkedeki muhalefet tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Türkiye'de MHP ve CHP Ermenistan'ın sözde soykırım iddiasından vazgeçmeden imza atılmış olması, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri ve sınırları belirleyen 2 Aralık 1920 tarihli Gümrü Anlaşması ile 13 Ekim 1921 tarihli Kars Anlaşmasına doğrudan atıfta bulunulmamış olması ve nihayet Ermenistan'ın işgal ettiği Azeri topraklarından ve Karabağ'dan çekilmesi şartının Protokollerde yer almamış olması nedenleriyle Protokollere karşı çıkmıştır.³³ Ermenistan tarafında ise başını Taşnak Sütyan Partisinin çekliği muhalefet, Protokollerin parlamentoda onaylanması için Türkiye'nin soykırımı tanıması ve hatta tazminat ödemesi ve Doğu Anadolu, Çukurova ve buradan Karadeniz'e kadar olan Ermeni topraklarını kendilerine vermesi şartlarını ileri sürmektedir³⁴.

Bu iki Protokol'ün her iki ülkenin kendi prosedürüne göre parlamentolarından onay alması gerekmektedir. Türkiye'de söz konusu Protokoller AKP Hükûmeti tarafından TBMM'ye sevk edilmiş ve 21 Ekim 2009 tarihinden beri Dışişleri Komisyonunda bekletilmektedir. Türkiye'nin Protokolleri bekletme gerekçesi -her ne kadar Protokollerde yer almıyorsa da- Ermenistan'ın işgal ettiği Karabağ'dan çekilmesi şartını yerine getirmesi olarak açıklanmıştır. Ermenistan tarafında ise bu Protokoller prosedür gereği önce Ermenistan Anayasa Mahkemesine sunulmuş ve Mahkeme 12 Ocak 2010 tarihinde üç şerh düşerek Protokolleri Ermenistan Anayasa'sına uygun bulmuştur. Mahkemenin Protokollere ilişkin düştüğü şerhlerden ilki Ermeni soykırımının tarihî bir gerçeklik olduğu ve bunun söz konusu Protokoller nedeniyle tartışmaya açılmayacağı, kurulması öngörülen Ortak Tarih Komisyonunun bu konuyu ele almasının Anayasa'ya aykırı olacağı, ikincisi Türkiye sınırı ile ilgili olup Protokollerin Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11'nci maddesinde Türkiye'nin Doğu Anadolu ve kısmen de Güneydoğu Anadolu bölgeleri için yapılan "Batı Ermenistan" atfına aykırı yorumlanamayacağı, dolayısıyla mevcut sınırları belirleyen 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmalarının geçersiz olduğu, üçüncüsü ise Türkiye'nin ileri

sürdüğü Dağlık Karabağ şartının Ermeni Hükûmetince kabul edilemeyeceği şeklindedir. Böylece söz konusu Protokollerin imzalandığında yoruma açık olan maddeleri, Ermenistan hukukunda temyizi mümkün olmayan Anayasa Mahkemesi kararı ile artık sınırları iyice belirlenmiş ve Protokollerin içeriği yeniden tanımlanmıştır. Bu nedenle, Türk Dışişleri Bakanlığı 18 Ocak 2010 tarihli açıklamasında “Söz konusu Karar’da, Protokollerin lafzına ve ruhuna aykırı ön koşullar ve kısıtlayıcı hükümlerin zikredildiği tespit edilmiştir.” diyerek Ermenistan Anayasa Mahkemesinin kararına tepki göstermişse de aynı açıklamada “Türkiye ... söz konusu Protokollerin asli hükümlerine bağlılığını muhafaza etmektedir.” açıklamasında bulunmuştur.³⁵ Türkiye’nin bu resmî tavrı yine muhalefet tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiş ve MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli Hükûmetin söz konusu protokolleri TBMM’den geri çekerek bunların hükümsüz olduğunu ilan etmesini istemiştir³⁶

Ermenistan’ın resmî yaklaşımı ilişkilerin normalleşmesi için ilk adımı atan tarafın kendileri olduğu, dolayısıyla mezkûr Protokollerin önce Türkiye tarafından onaylanması gerektiği şeklindedir. Ancak şu hususu da belirtmeliyiz ki, Ermenistan Anayasa Mahkemesinin şartlı onayından sonra Ermenistan’ın söz konusu Protokolleri Parlamentosundan geçirmek için bir sıkıntısı kalmamıştır. Türkiye ise Protokollerin onayını Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ve Ermenistan Anayasa Mahkemesinin kararının geçersiz sayılmasına endekslemiştir. Bu nedenle Türkiye ABD ve Rusya nezdinde girişimlerde bulunarak söz konusu sorunların çözümü için Ermenistan’a baskı yaptırmaya çalışmaktadır.

Ancak, ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesinin 4 Mart 2010 tarihinde 1915 Olaylarını soykırım olarak tanımayı öngören tasarıyı kabul etmesinin ardından, Türkiye’de başta MHP olmak üzere muhalefet partileri AKP Hükûmetinden Ermenistan ile imzalanan Protokollerin TBMM’den geri çekilmesini bir kez daha talep etmiştir. MHP lideri Devlet Bahçeli, ayrıca ABD ile ilişkilerin gözden geçirilmesi ile Başbakanın 12-13 Nisanda yapılması planlanan ABD seyahatini askıya alması çağrısında bulunmuştur.³⁷ AKP Hükûmeti ABD’nin bu Kararına tepki olarak Vaşington Büyükelçisini istişarelerde bulunmak üzere Ankara’ya çağırmıştır. Ancak Başbakan Erdoğan 2 Nisan 2010 tarihinde yaptığı açıklamada, Büyükelçinin görevine döneceğini kendisinin de ABD seyahatini gerçekleştireceğini açıklamıştır.³⁸ Büyükelçi Namık Tan 6 Nisanda ABD’ye dönerken yaptığı açıklamada “Ankara’ya istişareye çağrılmam suretiyle vermek istediğimiz mesaj muhataplarımızca alınmıştır ve algılanmıştır. Bunun karşılığında biz de tatmin olduğumuz cevapları aldık. Dolayısıyla artık benim de görevimin başına dönme zamanım gelmiş oluyor.” demiştir.³⁹ ABD yönetiminin verdiği tatmin edici cevapların ne olduğu ise açıklanmamıştır. Bu cevaplardan birisinin “sözde soykırım tasarısını Temsilciler Meclisi günde-

mine getirmeme" ve ABD Başkanının 24 Nisandaki konuşmasında "soykırım" tabirini kullanmayacağı olduğu tahmin edilmektedir. Eğer tatminkâr cevaplar (!) bunlarla sınırlıysa, ABD'nin mevcut olumsuz politikasında hiçbir değişiklik olmadığı anlamına gelir ki bu durum ABD bakımından Türkiye ile alay etmek, AKP Hükûmeti bakımından da acziyet ve teslimiyet ifadesinden başka bir anlam taşımamaktadır.

Diğer taraftan, ABD Başkanı Obama 24 Nisan öncesinde, Başbakan Erdoğan ile Ermenistan Cumhurbaşkanı Serkisyan'ı bir araya getirmiştir. Bu zirve öncesinde 6 Nisanda yapılan bir açıklamaya göre Ermenistan Parlamentosu Protokolleri görüşme kararı almış⁴⁰, ancak Başbakan Erdoğan'ın Sarkisyan'a bir özel temsilci ve bir mektup göndermesinden sonra Ermenistan tarafı Protokollerin kendi meclislerindeki onay sürecini durdurduklarını açıklamışlardır⁴¹. Kanaatimizce, Başkan Obama ve Başbakan Erdoğan Ermenistan'dan Protokollerin onay sürecini durdurmasını istemişlerdir. Zira Anayasa Mahkemesinin düştüğü şerhlerden sonra Protokolleri onaylama konusunda bir engeli kalmayan Ermenistan'ın bu onay sürecini tamamlaması hâlinde, bu durum, Protokollerin Ermenistan'ın istediği şekilde yapıldığı ve Türkiye'nin hassasiyetlerini gözetmediği şeklindeki muhalif çevrelerin görüşünü kuvvetlendirecek ve böylece Protokollerin TBMM'de onayını zora sokacaktır. Bu nedenle taktik gereği Ermenistan'dan frene basması istenmiş, Protokollerin öncelikle Türkiye tarafından onaylanması yolu tercih edilmiştir. Önümüzdeki dönemde ABD'nin Protokolleri Meclisinde onaylaması için Türkiye üzerinde baskı oluşturması ve Başbakan Erdoğan'ın da Anayasa değişikliği sürecinin ardından Protokolleri TBMM'den geçirmek için zemin yoklaması yapılması beklenmelidir.

ABD ve Sözde Ermeni Soykırımı İddiası

ABD'de her yıl Nisan ayı öncesinde Temsilciler Meclisi gündemine getirilen ve bir alt komite olan Dış İlişkiler Komitesinde kabul edilen sözde soykırımı tanıma tasarıları, her defasında ABD Başkanının müdahalesi ile Temsilciler Meclisinde oylama aşamasına gelmeden kadük kalmaktadır. ABD'deki Ermeni diasporasının baskılarıyla her yıl yaşanan bu süreç Türk-Amerikan ilişkilerinde gerginliğe yol açmaktadır. Yine Ermeni diasporasının ABD Başkanının her yıl 24 Nisanda yapmakta olduğu konuşmada 1915-17 Olayları için "soykırım" tabirini kullanmasını talep etmesi bir başka gerginlik kaynağı olmaktadır. Bugüne kadar ABD Başkanları "soykırım" tabirini kullanmamış, ancak Başkan Obama 24 Nisan 2009 tarihli konuşmasında Ermenilerin soykırım için kullandığı ifade olan "Merts Yegern (Büyük Felaket)" tabirini kullanmış, 2010 yılı 24 Nisanında da aynı tabiri tekrar etmiştir.

ABD’de 2000 yılı nüfus sayımına göre resmî olarak 385 bin Ermeni asıllı Amerikalı yaşamaktadır. ABD’deki Ermeni asıllıların gerçek sayısı bu rakamın üzerinde olsa da Ermenilerin iddia ettiği gibi 1,5-2 milyon değildir. Ermenilerin en yoğun olduğu yer California eyaletinde Los Angeles ve civarındır. Dolayısıyla, ABD’deki Ermeni nüfusun ABD yönetimi üzerindeki etkisi bu nüfus oranından değil, federal düzeydeki siyasi partilerde ve siyasi kuruluşlarda yer alan Ermeni asıllılardan ve etkin lobi faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim ABD Kongresine seçilmiş Ermeni asıllı tek bir Temsilciler Meclisi üyesi ya da senatör bulunmamaktadır.⁴²

Türkiye’de de televizyonlarda canlı yayımlanan ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesinin 4 Mart 2010 tarihli oylamasında yaşananlar da göstermektedir ki normal oylama süresinde reddedilmesi gereken tasarı teamüllere aykırı olarak birkaç defa uzatılmış ve tasarı lehinde çoğunluk sağlanır sağlanmaz oylama bitirilmiştir. Diğer taraftan oylamanın zamanı bir ay öncesinden belli iken tasarinın geçmemesi için ABD yönetimi Komite nezdindeki faaliyetlerini son dakikaya bırakmıştır.⁴³ Böylece ABD yönetimi âdeta tasarinın Komiteden geçmesini arzular bir görüntü sergilemişlerdir. ABD yönetiminin amacının Türkiye ve Ermenistan arasındaki iki Protokol’ün TBMM’den geçmesi için Türk tarafına baskı yapma amacıyla olduğu açıktır. Bir önemli husus da tasarıya ret oyu veren Komite üyelerinin bir kısmının esasında soykırımı kabul ettikleri, ancak Irak ve Afganistan’daki Amerikan askerlerinin ve ABD operasyonlarının güvenliğinin tehlikeye girmesi için ret oyu verdiklerini açıklamalarıdır. Bu durum bir taraftan Türk-Amerikan ilişkilerinin önemini gösterirken diğer taraftan Türkiye’nin lobicilik faaliyetlerinde ve bu haklı davasını ABD’nin ilgili platformlarında anlatmada ne kadar yetersiz kaldığını göstermektedir.

Bu genel çerçeve ve ABD Başkanının TBMM’deki son konuşması da açıkça göstermektedir ki ABD yönetimi sözde soykırımı ilişkin tasarıyı Türkiye’ye karşı bir koz olarak kullanmaktadır. ABD yönetimi böylelikle her yıl tasarıyı geçirmemek için Türk-Amerikan ilişkilerindeki sorunlu alanlarda tavizler koparmaya çalışmaktadır. Son dönem yapılmak koparılmak istenen taviz ise ABD için stratejik enerji hatlarının geçiş güzergâhı olan Kafkasya’da istikrarı sağlamak için Türkiye ile Ermenistan arasındaki kopuk siyasi ilişki-

Ermeni diasporasının ABD Başkanının her yıl 24 Nisanda yapmakta olduğu konuşmada 1915-17 Olayları için “soykırım” tabirini kullanmasını talep etmesi bir başka gerginlik kaynağı olmaktadır.

lerin normalleştirilmesidir. ABD yönetimi iki ülke arasında varılacak bir çözümün hangi ülkenin çıkarlarına hizmet edeceği ile ilgili değildir. Sadece ABD çıkarlarını düşünmektedir. Hâlbuki Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkileri sadece bu iki ülkeyle sınırlı değildir. Soruna, birbirlerine "Bir millet iki devlet" anlayışıyla yaklaşan Azerbaycan da dâhildir. Sadece Türkiye ve Ermenistan'ı tatmin edecek ve Ermenistan-Azerbaycan sorunlarına çözüm getirmeyen bir çözüm Türk dış politikasının çıkarlarına hizmet etmeyecektir. Zira Türkiye'nin Ermenistan'a karşı uyguladığı mevcut politika Ermenistan karşısında Azerbaycan'a da destek vermektedir. Bir başka deyişle, Azerbaycan'ın Ermenistan politikasında Türkiye'nin desteği stratejik bir önem taşımaktadır. Bu nedenle, Dağlık Karabağ ve işgal altındaki Azeri topraklarına ilişkin sorun çözümlenmeden Türkiye ile Ermenistan'ın bir anlaşmaya varmaları, bu sefer Türkiye ile Azerbaycan'ın ilişkilerini bozacaktır. Üstelik mevcut gidişata bakılırsa Türkiye ile Ermenistan arasında varılacak anlaşma zaten Türkiye'nin çıkarlarını koruyacak bir anlaşma olmayacaktır.

Bugüne kadar 20 ülke parlamentosunda sözde soykırım kabul edilmişken böyle bir Karar'ın ABD Kongresinden geçmesinin Türkiye için önemi nereden kaynaklanmaktadır? Bunun nedeni siyasi olduğu kadar belki de bundan daha çok hukukidir. Zira bazı Amerikan eyaletlerindeki yerel mahkemeler 1915-17 Olaylarında mağdur olan Osmanlı tebaası Ermenilerin mirasçıları için hayat sigortası kapsamında yabancı sigorta şirketleri aleyhine tazminat kararları vermekte, ancak eyalet temyiz mahkemeleri ise iddia edilen soykırım suçunun ABD tarafından federal seviyede resmen tanınmamış olduğu gerekçesiyle bu kararları bozmaktadır.⁴⁴ Eğer sözde soykırım suçu federal seviyede tanınmış olursa eyalet temyiz mahkemeleri bu tazminat kararlarını bozmayacaktır. Bunun sonucunda da yabancı sigorta şirketleri sözde soykırım mağdurlarının mirasçılarına yüksek tazminatlar ödeyecek ve bizim açımızdan daha da önemlisi ödedikleri bu tazminatları Türkiye'ye rücu etmeye çalışacaklardır. İşte Ermeni lobbisinin ABD eyalet parlamentolarından soykırımı tanıma kararları çıkarmış olmasına rağmen federal düzeydeki ABD Kongresinden de soykırımı tanıma kararı çıkarmak istemesinin önemli nedenlerinden birisi de budur. Bu nedenle, Türkiye'de iktidara yakın çevrelerin bugünlerde Türk kamuoyu nezdinde yapmaya çalıştığı ABD Kongresinden soykırımı tanımaya dönük bir "kanun" değil sadece bir "tanıma kararı" çıkabileceği, bu Karar'ın çıkmasının bir şey ifade etmeyeceği, bu Karar'dan daha ağır kanunların 20 ülkede çıktığı hâlde bir şey olmadığı yolundaki propagandası gerçeği yansıtmamaktadır. ABD Kongresinden çıkacak bir soykırımı tanıma kararı sadece bir insanlık suçunun haksız yere Türk milletine isnat edilmesi sonucunu doğurmayacak, diğer taraftan Osmanlı Devleti döneminde yaşanmış olsa bile Osmanlı'nın mirasçısı Türkiye Cumhuriyeti için de tazminat ve toprak talepleri gibi önemli hukuki sonuçların da doğmasına

yol açabilecektir. Nitekim ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesinin kabul ettiği Karar metninde sözde Ermeni soykırımının “1915’ten 1923’e kadar uygulandığı” ifade edilmekte⁴⁵, dolayısıyla 23 Nisan 1920’de kurulan TBMM ve Türkiye Cumhuriyeti de töhmet altında bırakılmaktadır.

Rusya Federasyonu ve Sözde Ermeni Soykırımı İddiası

Rusya’nın gerçek politikası Türkiye ve Ermenistan ile Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunların devamından yanadır.

Sözde soykırımı tanıma Karar’ını 1995 ve 2005 yıllarında iki defa Parlamentosundan geçiren Rusya’nın bu yöndeki politikası genelde klasik “sıcak denizlere inme politikası” ve özelde de Kafkas politikası çerçevesinde şekillenmektedir.⁴⁶ Rus yönetiminin resmî beyanları barışçıl mesajlar içerse de Rusya’nın gerçek politikası Türkiye ve Ermenistan ile Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunların devamından yanadır. Zira Rusya, bu yolla çözümde hep desteği aranan bir ülke konumunda bulunmaktadır. Rusya böylece Batı’ya kayarak kontrolünden çıkma riski bulunan Ermenistan ile gittikçe Türkiye ve ABD’nin tarafına kaymakta olan Azerbaycan’ı kendi saflarında tutma çabası içerisinde. Şu bir gerçektir ki Rusya’nın askerî üsleri ve ekonomik yatırımları ile Ermenistan üzerinde kurmuş olduğu kontrol sağlam temellere dayanmamaktadır. Ermenistan

ile Türkiye arasındaki sorunlar bir şekilde çözülsün, çok kısa bir süre içinde Ermenistan ekonomik olarak Türkiye’ye bağımlı bir hâle gelecektir. Henüz ilişkiler bu kadar kopmuş durumda iken yaklaşık 100 bin Ermenistan vatandaşının kaçak olarak Türkiye’de çalışıyor olması bunun en açık kanıtıdır. Türkiye Ermenistan için hem kutup olarak Batı ekonomik ve siyasi sistemine hem coğrafi açıdan denizlere ve dolayısıyla dünyaya açılan kapı konumundadır.

Rusya, Türkiye’nin Azerbaycan’a destek veren politikalarından vazgeçemeyeceğini görmekte ve bu nedenle Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunların çözüm platformu olan Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubunda çözüme yönelik etkili bir politika izlememektedir. ABD ve AB’nin sözde soykırım kararlarıyla Türkiye’nin köşeye sıkıştırılmasının Rus çıkarlarına da hizmet ettiğini görmektedir. Zira mevcut AB ve ABD politikaları Türkiye’nin Ermenistan’a kapalı olan sınırlarını açması, ilişkileri normalleştirilmesi ve sözde soykırım iddialarını kabul etmesi, bunların yanı sıra Azeri-Ermeni uyuşmazlık konularını hariçte tutması yönündedir. Bu sorun yumağına AKP iktidarının yaklaşımını yansıtan iki Protokol’e bakıldı-

ğında, Türkiye'nin AB ve ABD'yi sözde soykırım iddialarından vazgeçirebil-
mek için diğer şartları kabul edebileceği anlaşılmaktadır. Yani Ermenistan ile
sınırları açıp ilişkileri normalleştirirken Azeri-Ermeni uyuşmazlık konularını
nün çözümünü ön şart olmaktan çıkarma yaklaşımını kabul edeceği görül-
mektedir. Bu durum şüphesiz Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine çok büyük
zararlar verecek ve Azerbaycan'ı Rusya'ya daha da yakınlaştıracaktır
(ABD'nin bu hususu kendi stratejik çıkarları açısından da değerlendirmesi
gerekir. Eğer ABD bunu göremiyorsa Türkiye'nin bu riski ABD'ye göstermesi
ve ABD'nin mevcut politikasını gözden geçirmesini sağlaması gerekir.).

Sorunu Uluslararası Yargıya Götürme Teklifi

MHP Milletvekili ve Emekli Büyükelçi rahmetli Gündüz Aktan ile CHP
Milletvekili ve Emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ tarafından seslendirilen ve
son olarak da MHP Genel Başkan Yardımcısı ve Emekli Büyükelçi Deniz Bö-
lükbaş'ın yeniden gündeme getirdiği sözde soykırım iddialarını uluslar-
arası yargıya götürme teklifi gerek resmî gerekse akademik çevrelerde
tartışılmaya başlanmıştır.

Teklif göre iki hukuki yol izlenebilir:⁴⁷ Birincisi Birleşmiş Milletler Soy-
kırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme'ye aykırı
olarak sözde Ermeni soykırımını tanıyan 20 ülke hakkında Sözleşme'yi ih-
lalden dolayı Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanında (UAD) dava açmak-
tır. Buna göre Sözleşme iki yönden ihlal edilmektedir: İlki soykırım iddiasının
yetkili hukuki mercilerin tahkikatına dayanması gerekirken bu yapılmadan
söz konusu ülkelerin soykırımını tanımaları; diğeri ise bu tahkikat sonucunda
Sözleşme'de bahsedilen yetkili mahkemenin karar alması zorunluluğu bulu-
nurken böyle bir karar olmaksızın soykırım iddiasının tanınmış olmasıdır.
İşte Türkiye bu gerekçelerle Sözleşme'nin 9'uncu maddesine göre soykırım
iddiasını tanıyan 20 ülke aleyhine UAD'nda dava açarak soykırım kararı alan
söz konusu ülke parlamentolarının buna yetkilerinin olup olmadığının ve
1915-17 Olaylarının soykırım kapsamına girip girmediğinin karara bağlama-
sını isteyebilir.

İkinci hukuki yol ise Ermenistan Devleti'nin de rıza göstermesi hâlinde
Türkiye'nin bu ülke ile ikili bir "tahkimname" hazırlayarak 1915-17 Olayla-
rının söz konusu Sözleşme çerçevesinde soykırım olup olmadığı yolunda
karar almasını teminen Lahey'deki Uluslararası Tahkim Mahkemesine git-
mesidir. Ancak bu yola gidilmesi için Türkiye'nin mezkûr Soykırım Sözleş-
mesi'nin 1915-17 Olaylarına tatbikini kabul etmesi gerekecektir. Zira, BM'nin
soykırım ile ilgili bu Sözleşmesi 1948 tarihli olup bu tarihten sonraki olaylara
uygulanabilmektedir. Kanaatimizce bu yol az da olsa riskli bir yol olacaktır.
Zira bugüne kadar UAD'de Türkiye ile ilgili olarak açılan kırkı aşkın davadan

sadece birisinde (Bozkurt-Lotus Davası) Divan Türkiye lehine karar vermiştir. Diğer bütün davalarda Türkiye aleyhine karar veren UAD'nin bu kararlarının tamamının hakkaniyete uygun olduğu hususu tartışmalıdır. Bu nedenle, sadece sözde soykırım iddiasının tespiti ile kalmayıp akabinde tazminat ve toprak taleplerine de yol açacak bir hukuki sürece başlarken çok dikkat edilmeli, mümkünse bu yola girilmemelidir.

Ş. Elekdağ'a göre Türkiye ikinci hukuki yola rahatlıkla başvurabilir, zira Ermenistan'ın 1915-17 Olaylarını bir Türkiye ile tahkimname düzenleyerek tartışmaya açma ihtimali sıfırdır. Ancak Türkiye'nin bu teklifte bulunması uluslararası platformda Türkiye'yi siyasi yönden çok avantajlı bir konuma getirecek, hiçbir riske sokmayacak, Türk tezlerine inandırıcılık sağlayacaktır.⁴⁸ Bize göre de Türkiye için en uygun hukuki yol sözde soykırım iddiasını Uluslararası Tahkim Mahkemesine götürmek için Ermenistan Devleti'ne çağrıda bulunmaktır.

Sonuç

Genel olarak Türkiye'deki azınlıklar konusu, Osmanlı Devleti'nin duraklama ve çöküş dönemlerinden itibaren Avrupa ile bir sorun alanını oluşturmuştur. Avrupalı devletler azınlıklar konusunu, Osmanlı'nın iç işlerine karışabilmek, Osmanlı idaresi üzerinde baskı oluşturarak politikalarını yönlendirmek ve azınlık unsurlarını isyana teşvik ederek Osmanlı Devletini zayıf düşürüp parçalamak için "siyasi bir araç" olarak ele kullanmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılı devletlerce tanınmasını sağlayan Lozan Antlaşmasında azınlık hakları evrensel standartlarda belirlenmiş ve uzunca bir süre, azınlıklar konusu Türkiye ile Avrupalı devletler arasında bir sorun olmaktan çıkmıştır. Ancak, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, Kıbrıs sorunu nedeniyle önce Yunanistan ile ilişkilerin bozulmaya başladığı 1950'lerin ortalarından itibaren Rum azınlık konusu, 1970'lerin başlarından itibaren de yurt dışındaki Ermeni terör örgütlerinin daha I. Dünya Savaşı sonrası Batılı devletlerce soruşturulup bir kanıt bulunamadığı için kapatılan sözde Ermeni soykırım iddiasını gerekçe göstererek Türk diplomat ve vatandaşlarına karşı başlatıkları eylemler nedeniyle, bu konu hem Türkiye'nin hem Avrupa'nın gündemine yeniden gelmiştir. Türkiye'de yaşayan Ermeni azınlık mensuplarının "bireysel her türlü hak ve hürriyetler" konusunda bir sıkıntı ya da şikâyeti yoktur. Sorun olarak gündeme getirilenler, yurt dışında yaşayan bir kısım Ermeni lobisinin sözde soykırım iddiasını siyasi ve ekonomik rant aracı olarak kullanmasından, Batılı ülkeler ile AP gibi kurumların da bu konuları birer siyasi istismar konusu hâline getirmelerinden kaynaklanmaktadır.

Başta AP olmak üzere zaman zaman da diğer AB kurumlarının Türki-

ye'deki azınlıkların sorunlarına yaklaşımı, Türkiye'yi ve çoğu üyesini bağlayan Lozan Antlaşmasını yok sayan bir anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. AB yaklaşımının bir başka önemli özelliği ise bu azınlık sorunlarına yaklaşırken tarafsız olamamasıdır. Nitekim AB, Rum azınlık ile ilgili konularda kendi üyesi Yunanistan'ın güdümüne girmekte; sözde Ermeni soykırımı iddiasında ise geçmişte bu ulusu barış ve kardeşlik içinde birlikte yaşadıkları Osmanlıya karşı isyana teşvik ederek büyük acılar yaşanmasına yol açmalarının suçluluğunu üzerlerinden atmak isteyen İngiltere ve Fransa gibi üyelerinin işlenmemiş bir suçu Türkiye'nin üzerine atma politikalarına alet olmaktadır. Diğer taraftan AB, Türkiye'nin müzakere ve dolayısıyla tam üyelik sürecinin süresini ve hızını kendi çıkarlarına göre ayarlamak ve gerek görürse bu üyeliği engellemek için hâlihazırda kullandığı "Kıbrıs sorunu ve GKRY" enstrümanını kaybetmesi, yani Kıbrıs sorununun çözülmesi durumunda, kullanacağı "yedek enstrüman" olarak başta "sözde Ermeni soykırımının Türkiye'ce tanınması şartı" olmak üzere azınlık sorunlarını kullanacağı görülmektedir. Sorunun aşılması için AB'nin ve üyelerinin bu çarpık yaklaşımından ve oyunlarından vazgeçmesi gerekmektedir. Şüphesiz Türkiye'ye düşen görev de AB'nin bu oyununu ifşa edip AB'ye karşı tedbirler geliştirerek bu oyunu bozmaktır.

Gerek ABD gerekse Rusya sözde Ermeni soykırımı konusunu tamamen kendi millî çıkarları açısından istismar etmekte ve Türkiye'ye karşı taviz koymak için bir araç olarak kullanılmaktadırlar. Her iki ülkenin bu konudaki son dönem politikaları Kafkasya politikası ekseninde gelişmektedir. ABD Türkiye'deki yönetimin zayıflığından faydalanarak soykırım kararını Kongreden geçirmemek karşılığında Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleştirmeye ve böylece enerji yollarının güvenliğini sağlamaya çalışmakta, Rusya ise Ermenistan'ı Batıya kaptırmamak için sorunun devamından yana bir politika izleyerek hem Türkiye hem Ermenistan hem Azerbaycan'ın çözüm için kendisine muhtaç olmasını sağlamaya çalışmaktadır. Ancak ABD ve Rusya'nın yeterince değerlendiremediği gerçek şudur ki Türkiye-Azerbaycan ilişkileri bu sorunda kilit önem taşımaktadır. Türkiye'deki bugünkü iktidar Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin bu nedenle bozulmasını göze alabilirse de bu iktidar Türkiye'nin yönetiminde ilelebet kalmayacaktır. Mevcut AKP iktidarının baskı altında kabul edeceği sözde çözümler yeni dönemde kabul görmeyecek ve uygulanma imkânı bulamayacaktır. Kuruluşunda haksız ve gerçek dışı soykırım iddialarına, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne aykırı taleplere dayalı bir Ermenistan ile ilişkileri normalleştirme adına "Bir millet iki devlet" anlayışındaki Türkiye-Azerbaycan ilişkileri feda edilmeyecektir. Neticede Azerbaycan-Ermenistan sorunlarının da çözümünü öngörmeyen bir Türkiye-Ermenistan normalleşmesi bölgeye istikrar getirmeyecektir.

Ermenistan tarafı Anayasa Mahkemesinin üç şerh düşerek onayladığı

Protokolleri Ermeni Parlamentosundan geçirmek konusunda bir zorluk yaşamayacaktır. Ancak, Ermenistan taktik olarak onay sürecini durdurmuştur. Zira Ermenistan'ın Protokolleri kolayca onaylaması, Protokoller hakkında Türkiye'de geniş bir kesimde mevcut olan şüpheleri doğrulayacaktır. Bu nedenle Protokollerin öncelikle Türkiye tarafından onaylanması yoluna gidilmektedir. Neticede, Anayasa değişikliği süreci sonrasında Başkan Obama'nın da baskısıyla AKP Hükümetinin söz konusu Protokolleri TBMM'den geçirmeye çalışması beklenmelidir.

Sözde Ermeni soykırımı iddiasının bir taraftan bugünkü Ermeni kimliğinin oluşumunda en önemli unsur oluşu, diğer taraftan Ermeni diasporası için çok önemli bir rant aracı olduğu hususlarını göz önünde bulundurduğumuzda, bu soruna ilişkin olarak Türkiye'nin karşısında "sağlıklı ve makul" bir karşı taraf bulunmadığı açıktır. Buna bir de soruna Türkiye dışından taraf olan AB ülkeleri, ABD ve Rusya'nın da tarihten kaynaklanan suçluluk duygularını Türkiye'nin üzerine atmak istedikleri gerçeğini eklediğimizde, sorunun tartışıldığı uluslararası platformların objektiflik, hakkaniyet, doğruluk gibi kriterler bakımından da oldukça elverişsiz olduğu görülmektedir. Durum böyle olunca Türkiye'nin bu yapay sorunda hakkaniyete uygun bir çözümün gerçekleşeceğini, yani 1915-17 Olaylarının bir soykırım olmadığına tescil edilmesini beklemesi safdillik olacaktır. Türkiye bakımından yapılması gereken, kendi arşivlerini tarihçilere nasıl açıyorsa Ermenistan'ın ve ilgili diğer ülkelerin de arşivlerini aynı şekilde araştırmacıların kullanımına açmalarını talep etmek ve konuya ilişkin belgeleri yayımlamaya devam etmek olmalıdır. Yoksa adına "komşularla sıfır sorun" denilen uluslararası ilişkiler gerçekliğine uymayan bir ütopyayı esas alarak kendilerine soykırım yapıldığına *iman etmiş* bir tarafla uzlaşmaya çalışmak olmamalıdır. Zira bu şartlar altında bir uzlaşma ancak Türkiye tarafından bu iddianın kabul edilmesi hâlinde mümkün olabilecektir. Türkiye'yi hâlihazırda yönetenlerin bu gerçekleri görmesi ve öncelikle TBMM'nde bekleyen söz konusu Protokolleri geri çekerek masanın diğer tarafında olanları "tarihî gerçek" in soykırım olmadığına ikna etmeye çalışması gerekir. Şüphesiz bu "gerçek" e ilk önce kendilerinin inanması gerekir. ■

¹ Geniş bilgi için bk. Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi I**, hzl. Necati AKTAŞ, Mustafa OĞUZ, Mustafa KÜÇÜK, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Nu.:15,1998, s.V-VI; Kâzım KARABEKİR, **Ermeni Dosyası**, Yay. hzl. Faruk ÖZRENGİN, İstanbul: Emre Yayınları, 1994; Mim Kemal ÖKE, **Ermeni Sorunu 1914-1923 (Devletin Dış Politika Araç Alternatifleri Üzerine Bir İnceleme)**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

² bk. O. Doğu SİLAHÇIOĞLU, **Kuşatılmış Türkiye**, İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2005, s. 194-195; Öke, age., s. 117.

³ bk. "Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Abdullah Gül'ün 13 Nisan 2005 tarihinde

TBMM'de Ermeni İddiaları Konusunda Yapılan Genel Görüşmede Yaptığı Konuşma”, http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/AnaKonular/ErmeniSoykirimIddialari/DBAbdullahGulun13NisanKonusmasi.htm, erişim tarihi: 16 Ağustos 2007.

⁴ bk. Stanford SHAW”un “History of Ottoman Empire and Modern Turkey” isimli eserinin 315 ve 317’nci sayfalarından nakleden, Taha AKYOL, “Tarihin Yazdığı”, **Milliyet**, 23 Eylül 2000.

⁵ bk. “Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı ...”

⁶ bk. agy.

⁷ bk. AKYOL, agy.

⁸ bk. <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=154>, erişim tarihi: 8 Nisan 2010.

⁹ bk. <http://www.etikhaber.com/content/view/84829/33/> erişim tarihi: 8 Nisan 2010.

¹⁰ Sözleşme metni için bk. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/044/31/IMG/NR004431.pdf?OpenElement>, erişim tarihi: 8 Nisan 2010.

¹¹ bk. Dışişleri Bakanlığı, “Ermeni İddiaları ve Tarihi Gerçekler”, http://www.mfa.gov.tr/NR/rdonlyres/475A6DA4-9733-448E-87EF-1F07F0E9683D/0/Ermeni_iddialari_ve_Tarihi_Gercekler_Turkce.pdf, erişim tarihi: 1 Temmuz 2007.

¹² bk. Dışişleri Bakanlığı, “Ermeni İddiaları ve Tarihi Gerçekler”; Ermeni azınlığa göre bu rakam 70.000 civarındadır, bk. <http://www.lrapr.org/main.aspx?Action=DisplayNews&NewsCode=N000001634&Lang=TR>, (İstanbul Ermeni Patrikhanesi web Sayfası), erişim tarihi: 1 Temmuz 2007.

¹³ bk. Mehmet Ali BİRAND, **Türkiye’nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985**, 3.bs. (y.y.): Milliyet Yayınları, 1987, s. 440.

¹⁴ bk. **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1987.

¹⁵ bk. Fahir ARMAOĞLU, “Bir Tatsız Karar”, **Tercüman**, 20 Haziran 1987.

¹⁶ AP bu “tavsiye kararını” alırken ileride 2005 yılında bir Müzakere Çerçeve Belgesi’nin hazırlanıp AP’nin tavsiye niteliğindeki kararların Türkiye bakımından “bağlayıcı” olacağını herhâlde düşünmemiştir.

¹⁷ Uğur KILINÇ, **Türkiye - Avrupa Toplulukları İlişkileri (Ekonomik, Sosyal, Siyasi, Hukuki ve İdari Yönden) (1983-1988)**, Ankara: Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını, 1990, s. 146-147.

¹⁸ bk. **Tercüman**, 16 Eylül 1987.

¹⁹ bk. **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1987.

²⁰ bk. **Son Havadis**, 9 Kasım 1987.

²¹ Örneğin, AP, 1999 yılı Türkiye İlerleme Raporu’na ilişkin aldığı kararda (resolution), “*Türk Hükûmetine ve Türk Büyük Millet Meclisine, özellikle modern Türkiye devletinin kurulması öncesinde Ermeni azınlığın maruz kaldığı soykırımın kamuoyu önünde kabulü ile, Türk toplumunun önemli bir parçasını oluşturan Ermeni azınlığa taze bir destek vermesi çağrısında bulunur.*” demektedir. bk. Suat İLHAN, **Avrupa Birliği’ne Neden Hayır: 2**, İstanbul: Ötügen Neşriyat AŞ., 2002, s. 133. Yine, AP’nin 15 Kasım 2000’de kabul ettiği ve esas olarak Kıbrıs Sorunu ile Kürtlerin sorunlarına ilişkin olan Morillon Raporu’nda “Türkiye’de Ermeni soykırımını yapıldığı” yer alıyordu. Bakz. Cüneyt YENİGÜN, “Milli Egemenlik ve Supranasyonalizm İkilemi: Türkiye ve Avrupa Birliği’nin Dış Politikalarının Analizi”, **Tüm Yönleriyle Türkiye – AB İlişkileri**, drl. Mustafa AYKAÇ ve Zeki PARLAK, İstanbul: Elif Kitabevi, 2002, s. 408-409; Şaban H. ÇALIŞ, **Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişimi**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti, 2001, s. 363.

²² AP’nin Türkiye Raporu’nun Türkçe metni için bk. <http://www.ikv.org.tr/>. Ayrıca bk. Hüsnü MERDANOĞLU, **Kemalizm ile Avrupa Birliği’nin Çelişkisi**, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2006, s. 88.

²³ AP’nin 2006 Türkiye Raporu için bk. Avrupa Parlamentosu, “Türkiye’nin katılım sürecinde kaydettiği ilerlemeye ilişkin Avrupa Parlamentosu Kararı için Taslak Rapor”, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/eur-ling-report.pdf>, erişim tarihi: 15 Haziran 2007, s. 13.

²⁴ Yasemin ÇONGAR’ın haberi için bk. **Milliyet**, 28 Nisan 1986.

²⁵ bk. **Ortadoğu**, 3 Ekim 2006.

²⁶ bk. **Sabah**, 13 Nisan 2007.

²⁷ bk. Olli REHN, **Avrupa'nın Gelecek Sınırları**, çev. Onur ŞEN ve Hasan KAYA, İstanbul: 1001 Kitap Yayınları, 2007, s. 144.

²⁸ bk. Philip GORDON ve Ömer TAŞPINAR, "Turkey on the Brink", **The Washington Quarterly**, Vol.: 29, No: 3, (Summer 2006), s. 64.

²⁹ bk. Uğur KILINÇ, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Siyasi Boyutu ve Tam Üyelik Üzerine Et-kileri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: 2008, s. 159.

³⁰ bk. Avrupa Birliği Komisyonu, **Türkiye 2005 İlerleme Raporu (COM (2005) 561 nihai)**. (Gayri Resmî Tercüme). http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf. erişim tarihi: 20 Kasım 2006. s. 151.

³¹ bk. <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil3/bas/b072m.htm> erişim tarihi: 7 Nisan 2009.

³² Protokol metinleri için bk. http://dosyalar.hurriyet.com.tr/turkiye_ermenistan_protokol.pdf, erişim tarihi: 2 Eylül 2009.

³³ MHP Genel Başkanı Devlet BAHÇELİ'nin yazılı basın açıklaması için bk. <http://www.mhp.org.tr/gbk.php?content=2663&cat=39>, erişim tarihi: 3 Eylül 2009; CHP Genel Başkanı Deniz BAYKAL'ın açıklaması için bk. <http://www.chp.org.tr/KonusmaDetayi.aspx?SpeechID=186>, erişim tarihi: 2 Eylül 2009.

³⁴ bk. Sedat LAÇİNER, "Ermenistan Anayasa Mahkemesi ve Protokoller", (20 Ocak 2010), <http://www.usakgundem.com/yazar/1400/ermenistan-anayasa-mahkemesi-ve-protokoller.html>, erişim tarihi 21 Ocak 2010.

³⁵ Dışişleri Bakanlığı açıklaması için bk. http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-18-ocak-2010_-ermenistan-anayasa-mahkemesi_nin-turkiye-ermenistan-protokollerine-iliskin-gerekceli-karari-hk_.tr.mfa, erişim tarihi: 19 Nisan 2010.

³⁶ MHP Genel Başkanı Devlet BAHÇELİ'nin basın açıklaması için bk. <http://www.mhp.org.tr/gbk.php?content=2748&cat=50>, erişim tarihi: 20 Ocak 2010.

³⁷ MHP Genel Başkanı Devlet BAHÇELİ'nin basın açıklaması için bakz. <http://www.mhp.org.tr/gbk.php?content=2770&cat=50>, erişim tarihi: 5 Mart 2010.

³⁸ bk. **Milliyet**, 3 Nisan 2010.

³⁹ bk. <http://www.etikhaber.com/content/view/85616/48/>, erişim tarihi: 6 Nisan 2010.

⁴⁰ bk. **Hürriyet**, 07 Nisan 2010.

⁴¹ bk. <http://www.etikhaber.com/content/view/86322/33/>, erişim tarihi: 22 Nisan 2010.

⁴² bk. Ömer Engin LÜTEM, "ABD'deki Ermenilerin Sayısı", <http://www.avim.org.tr/degerlendir-metekli.php?makaleid=406>, erişim tarihi: 2 Nisan 2010.

⁴³ bk. **Milliyet**, 6 Mart 2010.

⁴⁴ Kaliforniya Eyaletinde 2009 yılında yaşanan örnek için bk. <http://www.haberler.com/abd-mahkemesinden-ermeni-soykirimi-tazminat-haberi/>, erişim tarihi: 2 Nisan 2010.

⁴⁵ Karar metni için bk. <http://www.turksam.org/tr/a1938.html>, erişim tarihi: 2 Nisan 2010.

⁴⁶ Rusya'nın Ermeni politikası hakkında geniş bir değerlendirme için bk. Rıdvan TÜMENOĞLU, "Osmanlı Devleti'nde Ermeni Sorunu ve Avrupa Devletlerinin Ermeni Politikaları" (18 Nisan 2006), <http://www.turksam.org/tr/a456.html>, erişim tarihi 2 Nisan 2010.

⁴⁷ bk. **Ortadoğu**, 21 Mart 2010.

⁴⁸ bk. **Ortadoğu**, 21 Mart 2010.